

9. Gray, C. S. Geopolitic of Superpower. (1998). *Lexington*.
10. Grigiel, J. (2006). Great Power and Geopolitic Change. N.Y.
11. Nye, J. S. (2011). The Future of Power. *Public Affairs*. New York. 282 p.
12. Nye, J. S. (2004). Soft Power. *Public Affairs*. New York. 1–10.
13. Pyle, K. B. (2007). Japan Rising. *Public Affairs*. New York. 420 p.
14. Sachs, J. D. (2017). Building the New American Economy: Smart, Fair & Sustainable. *Columbia Univ. Press*. N.Y. 122 p.
15. Tadokoro, Masayuki. (2011). Article in the “Japan as a ‘Normal Country’” *Univers. of Toronto Press*. Toronto, London.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2021

For citation [Для цитування]

Яценко Б. П. Геостратегічне позиціонування економічно розвинених країн сучасного світу // *Укр. геогр. журн.* 2022. № 2. С. 46–53. [Українською мовою]. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.02.046>

Yatsenko, B. P. (2022). Geostrategic Positioning Economically Developed Countries in the Modern World. *Ukr. Geogr. Zh.*, 2, 46–53. [In Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.02.046>

УДК 911.3 (477)

DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.02.053>

Лісовський С. А., ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0435-6405>.

Інститут географії НАН України, Київ

Україна як донор економічного розвитку росії та срср

Метою дослідження є з'ясування ролі України як донора в забезпеченні розвитку росії та колишнього радянського союзу, доказ постійного від'ємного для України руху ресурсів між нею і союзним центром, виявлення наслідків такого нееквівалентного обміну для населення, господарства і природи країни. На основі аналізу статистичних джерел, серед яких значну частину складають енциклопедичні видання, статистичні довідники, матеріали з'їздів комуністичної партії срср та інші джерела радянського періоду, які важко запідозрити в подачі вигідної для України статистики та симпатії до неї, доведено унікальну роль нашої країни в утриманні й розвитку росії та більшовицької імперії загалом. Значна увага надана аналізу ролі України як житниці всього срср та оцінці масштабів традиційного грабунку українського зерна й іншої сільськогосподарської продукції, який тривав протягом усього часу перебування в радянському союзі та російській імперії, і який зараз, як і впродовж сотень років, відкрито здійснює російський агресор на тимчасово окупованих українських землях. Наукова новизна статті полягає у комплексному аналізі економічних, соціальних та екологічних наслідків довготривалої експлуатації інтегрального потенціалу розвитку України.

Keywords: Україна, експлуатація росією ресурсів України, виснаження потенціалу розвитку.

UDC 911.3 (477)

DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.02.053>

Lisovskyi, S. A., ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0435-6405>.

Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

Ukraine as a Donor of the Economic Development of russia and the ussr

The purpose of the research is to clarify the role of Ukraine as a donor in ensuring the development of russia and the former Soviet Union, proving of the constant negative for Ukraine movement of resources between Ukraine and the union center, identifying the consequences of such non-equivalent exchange for the population, economy, and nature of the country. The unique role of our country in the maintenance and development of Russia and the Soviet Union, in general, is confirmed on the basis of the analysis of statistical

© Лісовський С. А., 2022.

sources, many of which consist of encyclopedic publications, statistical directories, materials of congresses of the communist party, and other sources of the Soviet period, which are difficult to suspect in the submission of advantageous statistics and sympathy for Ukraine. Much attention is paid to the analysis of Ukraine's role as the breadbasket of the USSR and the traditional looting of Ukrainian grain and other agricultural products, which lasted throughout all the time of the union, and which is now, for hundreds of years, openly carried out by the Russian aggressor on the temporarily occupied Ukrainian lands. The scientific novelty of the article lies in a comprehensive analysis of the economic, social, and environmental consequences of long-term exploitation of the integrated development potential of Ukraine.

Keywords: *Ukraine, exploitation of Ukraine's resources by russia, depletion of development potential.*

Актуальність роботи

З приходом до влади в росії путіна з боку «скрепоносної» стало традиційним привласнювати собі всі здобутки, досягнуті народами срср в усіх сферах. Можна згадати приватизацію перемоги над фашизмом, зокрема заяву без зайвої скромності «ми б самі перемогли Німеччину, оскільки ми — народ-переможець», територіальні претензії практично до всіх екс-республік з боку росії, легенди про росію-годувальницю всієї колишньої радянської імперії.

Зазначені претензії належать до числа так званих аргументів російських агресорів, якими вони намагаються обґрунтувати своє повномасштабне вторгнення в Україну.

У цій роботі були проаналізовані статистич-

ні дані, праці істориків, економістів, географів, які свідчать про величезний внесок України в ресурсне забезпечення економічного зростання радянського союзу, постійне від'ємне сальдо в русі ресурсів у системі «Україна-центр», негативні наслідки цього процесу для населення, господарства та довкілля України, природно-ресурсного потенціалу нашої країни та його окремих компонентів.

Отримані результати мають стати базою для виставлення росії додаткового рахунку до суми репарацій за людські жертви, збитки та руйнування, завдані росією українському народу, економіці та природі України з часу анексії Криму, війни на Донбасі та повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р.

Стан вивчення питання, основні праці

Питання щодо визначення балансу в русі ресурсів між Україною та союзним центром в москві, а раніше — між Україною та рештою російської імперії, давно знаходилося в полі зору дослідників економістів та економіко-географів. Серед них можна назвати, зокрема, роботи І. Чугунова стосовно частки й ролі України в економіці російської імперії. Одним з перших спробував розрахувати баланс руху ресурсів між Україною і росією, а потім і союзним центром український економіст, економіко-географ Микола Симонович Волобуєв. У 1928 році була опублікована праця автора «До проблеми української економіки» де на численних прикладах було сформульовано висновки про нераціональне використання союзним центром економічних і природних ресурсів України. Зокрема, автор наводить дані економістів про те, що фінансовий баланс України тривалий час є гостро від'ємний, цебто значна частина продуктів України поза її межами витрачається [1]. Неприємна правда була тут же засуджена більшовицьким керівництвом, автор згодом був репресований і провів декілька років у місцях позбавлення волі, а його праці

оголошені шкідливою «волобуєвщиною». Після цього в Українській РСР дослідження під таким кутом зору не проводилися, хоч економіко-географами було здійснено значні напрацювання щодо розвитку економіки України та її окремих галузей (К. Г. Воблій [2], М. М. Паламарчук та багато інших).

У радянські часи важливі дослідження даної проблеми здійснив у США відомий вчений-економіст І.-С. Коропецький [3]. На підставі аналізу потужного масиву статистичного матеріалу автор обґрунтовує висновок про те, що тривалий час Україна виступала «донором» розвитку російської імперії [4]. В іншій праці він доводить, що «центр у москві у своїй політиці розміщення не керувався міркуваннями продуктивності, але, незважаючи на різні пропагандистські декларації, завжди мав на меті свої геополітичні цілі. Іншими словами, його метою було перш за все підтримувати та поширювати свою владу. Україна на тому втрачала, бо продовжувала бути експортером ресурсів для розвитку оборонно важливих на той час регіонів у азійській частині срср» [5].

За часів незалежності було опубліковано значну кількість робіт з даної проблематики, однак, вони стосувались переважно аналізу еконо-

мічних наслідків перебування України у складі радянської імперії, без акцентування уваги на екологічні та соціальні аспекти.

Методи дослідження

У основу дослідження були покладені історичний і порівняльний методи, а також метод статистичного аналізу. При опрацюванні теми вивчалися джерела радянського та пострадянського періоду, сучасні публікації, що були надруковані вже після масштабного вторгнення росії 24 лютого 2022 р. Також були опрацьовані роботи зарубіжних авторів з обраної проблематики. Навіть аналіз базових статистичних джерел,

опублікованих в комуністичні часи, тобто джерел, які звичайно можна за бажанням охарактеризувати як «лживые рупоры оголтелой нацистско-бандеровской пропаганды, финансируемые Западом», дає всі підстави для формулювання висновку, що в своїх твердженнях про роль і місце ресурсів України у забезпеченні розвитку імперського центру, як і завжди, російська пропаганда дуже економно використовує правду.

Виклад основного матеріалу

Оскільки землі України тривалий час перебували в складі різних імперій, у тому числі й у складі срср, всі ресурси країни використовувалися для задоволення, передусім, інтересів метрополій, а не власних потреб.

Основні риси природокористування, що визначали його характер упродовж всього періоду перебування України в складі срср, були закладені у другій половині XIX ст. У цей період, українські землі, окрім традиційного статусу житниці російської імперії, стали основною базою її важкої промисловості.

З того часу в Україні природокористування набувало все більш і більш природовиснажливого і ресурсоемного характеру [6].

Розвиток гірничої і металургійної промисловості Донбасу і Придніпров'я відбувався, насамперед, за рахунок капіталу, інвестованого з Франції, Бельгії, Німеччини, Англії і США

На початок 1900 р. в Україні добувалося залізної руди вдвічі більше, ніж на Уралі, а у 1913 р. на Криворізький басейн припадало 70 % залізної руди, 67 % чавуну, 57 % сталі, що вироблялися в російській імперії [7].

Однак, як в попередні, та, як показала історія, наступні роки, надмірна експлуатація ПРП України не надала відповідних економічних та соціальних дивідендів її населенню. Зокрема, за даними І. Чугунова [8] впродовж 15-ти років — з 1900 по 1914 р. — частка доходів, мобілізованих в Україні, в доходній частині державного бюджету імперської росії становила в середньому 20,8 % проти 12,3 % середнього показника видатків в Україні у загальній структурі видаткової частини загального державного бюджету імперії.

З перших днів захоплення влади більшовиками, вони докладали значних зусиль до оволодіння ресурсами України. Так, один із ватажків жовтневого перевороту лев троцький зазначав в «інструкції агітаторам-комуністам», які вирушають в Україну, що «вільний дух запорізького козацтва змушує українців творити чудеса хоробрості. ... Пам'ятайте також, що так чи інакше, а нам необхідно повернути Україну росії. Без українського вугілля, заліза, руди, хліба, солі, Чорного моря росія не може існувати, вона задихнеться, а з нею і радянська влада, і ми з вами» [9].

Окрім іншого, зазначена цитата свідчить про те, що Україна не була створена лєніним, як заявив путін, а також, про те, що Чорне море належить Україні.

Під час подій так званої першої советсько-української війни 1917–1918 рр. нашестя на Україну здійснювалося силами більшовицької «п'ятої колони», активно використовувався русифікований пролетаріат великих міст. Тут напрошуються аналогії з маргіналами Донбасу, які нині воюють у складі самопроголошених «днр» і «лнр» [10].

Захопивши владу в росії, лєнін і його соратники розраховували на те, що зможуть безоплатно одержувати український хліб. А коли Уряд УНР відмовився відпускати продовольство без передоплати, то на російських багнетах було організовано так звану радянську УНР у Харкові. І лєнін від посланих туди перших класичних «ихтамнетов» антонова-овсієнка й орджонікідзе щодня вимагав відправлення продовольства на північ, як це повідомлялося в телеграмі від 13 січня 1918 р.: «Ради бога, вживайте найбільш енер-

гійних і революційних заходів для відправлення хліба, хліба і хліба!!! Інакше пітер може сконати. Спеціальні поїзди і загоны. Збирання і зсипання. Проводжати поїзди. Повідомляти щодня. Ради бога!». [11]

Як заявив лєнін у 1919 р. «Ми ставимо собі завдання виділити сто мільйонів пудів хліба, щоб розподілити його примусовою розверсткою по губерніях і повітах. 100 мільйонів для зголоднілої росії... Ці 100 мільйонів — цифра колосальна... Багата Україна, хлібна Україна — наша: не буде голодувати московський пролетаріат» [11].

Усвідомивши, що долю російської радянської республіки вирішує насамперед український хліб, москва вже ніколи не відступить від цього переконання, розв'язуючи проблеми більшовицької влади як усередині своєї країни, так і на зовнішньому ринку саме через привласнення праці нашого селянина. Що мали українські селяни від того, що у них забирали хліб для москви й петрограда, свідчив тодішній керівник УРСР християн раковський у листі до лєніна від 28 січня 1922 р.: взамін вивезених 30 мільйонів пудів українського хліба наркомпрод рсфрр повинен був «нам дати товари на 20.000.000 золотих рублів. Что же он дал? За весь 21 год, т. е. с 1-го января по 31 декабря,

наркомпрод рсфрр дал нам товари на 1.286.000 золотих рублів. Он обещал дать 1.105 вагонов лесных материалов, 3.000.000 аршин мануфактуры, 2.000.000 п. разных красок, 1 маршрут металлических изделий. Из всего этого нам не дали ни одного атома».

У загальносоюзному експорті в 1923–1924 рр. господарському році частка українського хліба становила по 5 основних культурах 49,4 %, а щодо відвантаження за кордон жита, то цей показник становив 59,5 % від загальносоюзних експортних поставок. У наступні роки хлібний потік з України досягає десятків країн [12].

Грабуючи українське селянство, ті, хто приносив на багнетах новий режим, не гребували ніякими методами. «Наплювати, що голодують, хай вимре 75 % людності, а не вимре — розстріляємо, — говорив голова ком'ячейки «Рабоче-крестьянской инспекции I конной армии» комуніст латипов, — тоді 25 % стане покірними. Нам потрібна сама Україна, людність непотрібна [11].

Іншим надважливим і постійним напрямом експлуатації ПРП України, який здійснювався москвою, було використання можливостей розвитку важкої промисловості для потреб всього союзу. Про це, зокрема, свідчать дані *табл. 1*.

Таблиця 1.

Виробництво найголовніших видів промислової продукції УРСР у відсотках до загального обсягу промислової продукції у СРСР [13]

	1913		1940		1956	
	в УРСР	УРСР у % до срср	в УРСР	УРСР у % до срср	в УРСР	УРСР у % до срср
Чавун, тис. т	2 892,5	68,6	9 642,3	64,7	17 153,0	48,0
Сталь, тис. т	2 441,6	56,7	8 938,2	48,8	18 307,0	37,7
Прокат, тис. т	2 086,5	58,1	6 519,5	49,7	14 667,0	38,8
Залізна руда, тис. т	6 868,0	74,5	20 185,0	67,6	43 650,0	55,9
Кокс, тис. т	4 443,0	100,0	15 711,0	74,5	24 691,0	52,5
Вугілля, тис. т	22 796,0	78,2	83 841,0	50,5	137 526,0	32,1

Донбас був до революції «всеросійською кочегаркою», а в радянські часи перетворився на «всесоюзну кочегарку» і постачав вугілля, насамперед, для промисловості центральної росії. Українська металургія також переважно обслуговувала потреби машинобудування російських промислових центрів. Відірваність від кінцевого споживача зробила виробничі цикли в середині групи «А» самодостатніми. З року в рік нарощувалося видобування вугілля, щоб виплавляти

більше металу, який ішов на виробництво машин, використовуваних знову ж таки у вуглевидобутку та металургії. Кінцевим споживачем цих трудомістких та екологічно шкідливих галузей був не ринок, який міг забезпечити природні стимули розвитку, а воєнно-промисловий комплекс, що розвивався здебільшого за межами республіки [14].

Починаючи з першої п'ятирічки індустріалізації, розвиток промисловості в східних регіонах

Таблиця 2

Зміна чисельності населення СРСР за національністю в період 1926–1937 рр. [15]

Народи	Чисельність, млн осіб		1937 р. в % до 1926 р.
	1924 р.	1937 р.	
Все населення СРСР	147,0	161,8	110,0
Росіяни	77,8	93,8	121,0
Українці	31,2	26,4	84,6
Білоруси	4,7	4,9	104,0
Узбеки	4,0	4,6	115,0
Татари	3,3	3,8	115,0
Казахи	3,9	2,9	74,4

радянської імперії здійснювалися значною мірою за рахунок пограбування українського села. Закупівля іноземного промислового обладнання, будівництво нових промислових гігантів оплачувались експортом зерна з України.

Викачування хліба більшовиками з України призвело до спустошення всіх запасів продовольства, що й стало головною причиною голоду 1921–1923 рр. [11].

Дана практика тривала на постійній основі. Зокрема, у 1925–1926 господарському році з України було вивезено 122 млн пудів, а в 1926–1927 рр. — 139 млн пудів зерна [14].

Найбільш жорсткими методами московські більшовики вилучали хліб та всі продукти харчування під час організованого ними Голодомору 1932–1933 рр.

Щоб перешкодити спробам українців виїхати за межі республіки та дістати продовольство 22 січня 1933 р. Й. Сталін написав директивний лист цк вкп (б) і рнк срср, в якому зазначалося: «До цк вкп и совнаркома дошли сведения, что на Кубани и Украине начался массовый выезд крестьян «за хлебом». цк вкп и совнарком ссср не сомневаются, что этот выезд крестьян, как и выезд из Украины в прошлом году, организован врагами советской власти, эсерами и агентами Польши с целью агитации «через крестьян» в северных районах ссср против колхозов и вообще против советской власти. В прошлом году партийные, советские и чекистские органы Украины прозевали эту контрреволюционную затею. В этом году не может быть допущено повторение прошлогодней ошибки». Цей директивний лист започаткував блокаду України і Кубані. За даними ОДПУ, упродовж 50 днів після появи директиви було затримано 219,5 тис. селян, зокрема в УСРР — 38 тис., на Північному Кавказі — 47 тис., в центральних чорноземних областях — 44 тис., у західній обл. — 5 тис., на залізницях — 65 тис. Із числа затриманих 186,5 тис. осіб було відправлено додому під конвоєм, майже 3 тис. — засуджено, а решта чекали суду або перебували під слідством у фільтраційних таборах. Інформаційна блокада Голодомору була абсолютною. Навіть у листуванні компартійно-радянських органів словосполучення «голод 1933 року» заборонялося [14].

Як ця ситуація схожа з нинішньою, коли росія називає своє масштабне військове вторгнення не війною, а спецоперацією та блокує у внутрішніх медіа будь-яку правдиву інформацію

про злочини своїх військових проти мирного населення України.

Між тим, Голодомор забрав життя мільйонів українців. За підрахунками проф. О. Воловини (Університет Північної Кароліни, США) і групи фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, сукупні втрати населення України від голоду в період 1932–1934 рр. становили 4 528,5 тис. осіб. [14].

Красномовні цифри щодо основних націй, які зазнали жертв під час Голодомору наводить Ю. Соболев, *табл. 2*.

Як видно з даних таблиці, внаслідок організованого більшовиками Голодомору тільки казахи зазнали масштабніших втрат, ніж українці у відсотках до загальної чисельності етносу. Чисельність росіян за зазначений період значно зростає.

Згідно з даними автора, тенденція щодо випереджального зростання чисельності росіян у порівнянні з повільними темпами збільшення чисельності українців фактично протягом усього періоду існування срср (*рис. 1*), що ніяк не можна пояснити фізіологічними причинами, особливо з точки зору російської мантри про «один народ». Українців нищили голодоморами, політичними репресіями, гулагами.

Голодомом 1932–1933 рр. було виморено кілька мільйонів. Слова Сталіна «навчити хохлів розуму» збігаються з виразом С. Косіора «навчити колгоспників уму-розуму». Політика «виховання вбивством» у різних людей з різних епох викликала подібні асоціації [16]. А 24 лютого 2022 р. росія вторглась в Україну під гаслом остаточної денацифікації українців, тобто фактичного їх фізичного знищення та «остаточного вирішення українського питання».

Після Голодомору й репресій 1930-х рр. Україна зазнала страшних людських і економіч-

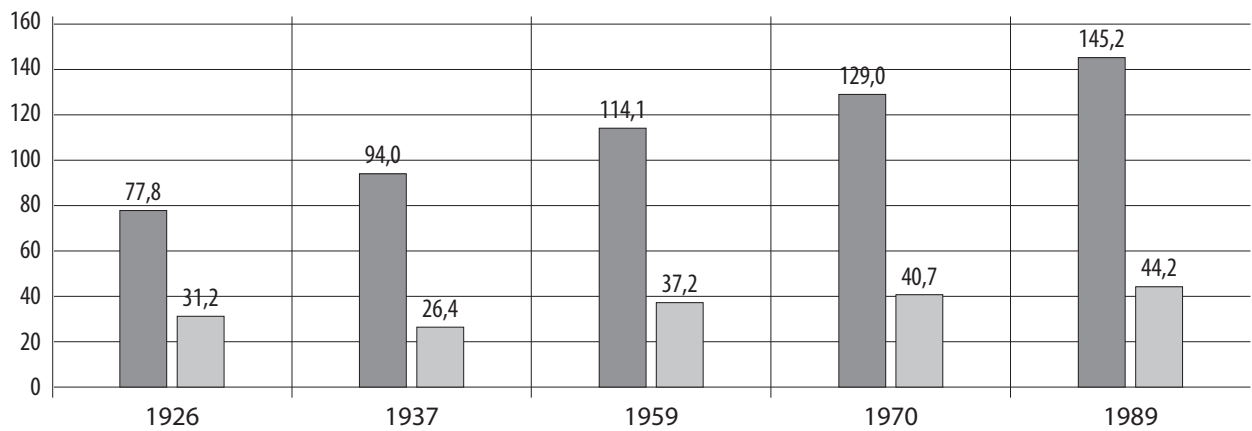

Рис. 1. Динаміка чисельності росіян і українців в межах срср, млн осіб [16].

Таблиця 3.

**Прямі економічні збитки,
яких зазнали республіки срср
під час II Світової війни,
млрд руб. [17]**

Республіка	Обсяг збитків, млрд рублів у цінах 1941 р.
Українська РСР	285
ррфср	253
Білоруська РСР	75
Латвійська РСР	20
Литовська РСР	17
Естонська РСР	16
Молдавська РСР	11

Таблиця 4.

**Евакуація
великих промислових підприємств
із окремих районів
(формулювання з джерела)[17]**

З якого району евакуйовано	Число підприємств
Україна	550
Білорусія	109
Естонія	62
москва і московська область	498
ленінград	92
Інші райони	212

них втрат у роки II світової війни (табл. 3). За часів срср аксіоматичною була фраза, що після війни господарство України відбудовував весь радянський союз.

Однак, аналіз офіційних статистичних даних того часу дозволяє зробити деякі інші висновки. Зокрема, з Енциклопедії народного господарства Української РСР [18] можна дізнатися, що в розрахунку на одного жителя протягом усього часу перебування України в срср (дані наведені по 1968 р.) Україна отримувала капіталовкладень із союзного бюджету (навіть у першу післявоєнну п'ятирічку!) значно менше середньо-союзного рівня. Фактично, зруйнована війною економіка України була донором для розвитку інших республік срср, зокрема східних регіонів ррфср.

З усього об'єму 679 млрд руб. матеріальних збитків, заподіяних радянському союзові, 285 млрд (42 %) припадало на Україну.

Економіка республіки зазнала таких руйнувань, що об'єктивно змушена була ще біль-

ше «інтернаціоналізуватися» й «інтегруватися» в єдину економічну систему срср. Така ситуація закономірно була вигідна правлячій верхівці країни, оскільки робила українську економіку (і саму Україну) ручною, керованою, беззахисною і абсолютно відкритою для її повного підпорядкування імперським органам та економічним інститутам. У роки війни близько 550 промислових підприємств України було евакуйовано на схід — переважно до російської федерації. Після завершення війни далеко не всі вони повернулися в Україну (табл. 4).

Заводи та фабрики, що були евакуйовані з України, посилили промисловий потенціал східних регіонів срср, так само, як і значна кількість спеціалістів, що прибули туди з України. Україна ж фактично відбудовувалась за рахунок власних сил і ресурсів — за рахунок надмірної експлуатації праці колгоспників, закріпачених відсутністю паспортів, чия праця, окрім іншого, девальвувалась наднизькими закупівельними цінами на сільгосппродукцію, встановленими для

України; а також за рахунок надмірної експлуатації та виснаження природно-ресурсного потенціалу території.

В результаті цього в післявоєнні роки Україна постійно поступалась темпами соціально-економічного розвитку іншим республікам срср [6].

У складних умовах відбувалося відновлення сільського господарства України. Продукція сільського господарства вилучалася державою по суті безкоштовно. Закупівельні ціни на неї були символічні, здебільшого значно нижчі від собівартості. Зокрема, вирощування картоплі обходилося колгоспам в 40 руб. за центнер, а держава платила їм 3 руб. Пшеницю купували в колгоспах за 1 коп., яловичину — за 23 коп., натомість державні ціни в роздрібній торгівлі становили відповідно 31 коп. і 1,5 руб. за кілограм. Норми хлібоздачі встановлювалися вольовим рішенням партійних та радянських органів і, як правило, значно перевищували можливості їх виконання, що призвело до катастрофи. За неповними даними, в 1946–1947 рр. у 16 східних і південних областях померло від голоду близько 800 тис. осіб. Особливо високою смертністю була в Харківській, Запорізькій, Ворошиловградській, Сталінській та Одеській областях. Закуповувати українським колгоспам і радгоспам на свої кошти хліб на Кубані Москва не дозволила. Водночас під час голоду срср надавав безкоштовну допомогу країнам «народної демократії» — Польщі, Чехословаччині, Болгарії, Румунії та іншим. У 1946 р. експорт хліба з срср становив 1,7 млн т, у 1948 р. — 0,8 млн т. При цьому на селі тривали репресії за невиконання плану хлібозаготівель. У 1946 р. 41 % голів колгоспів та 39 % голів сільських і селищних рад УРСР було звільнено з роботи. Протягом першого кварталу 1947 р. 1,5 тис. голів колгоспів в Україні було засуджено до позбавлення волі строком на 10 років [19].

Досить цікавими є статистичні дані щодо окремих аспектів політики регіонального розвитку в Україні, яка проводилась за вказівками Москви.

Як зазначає джерело [13], «в усіх областях збудовано велику кількість підприємств легкої і харчової промисловості, промисловості будівельних матеріалів та підприємств інших галузей промисловості, що працюють на місцевій сировині. Найвищими темпами розвивалася промисловість в західних областях, після воз'єднання їх з Українською РСР.

Загальний обсяг промислової продукції в 1956 р. збільшився порівняно з 1940 р. по УРСР в цілому в 2,5 раза, у той час, як по Волинській об-

Рис. 2. Зростання валової продукції промисловості у період 1940–1956 рр. по областях УРСР (у % до 1940 р.)

ласті — в 3,4 раза, по Дрогобицькій — в 4,3 раза, по Львівській — в 9 разів. Місто Львів перетворено в крупний індустріальний центр, який має важливе значення в економіці УРСР (рис. 2).

Звичайно, можна подумати, що випереджаючі темпи промислового розвитку в західних областях України були зумовлені виключно бажанням підняти рівень життя місцевого населення. Однак, у цьому, особливо на прикладі Львова, можна побачити бажання Кремля змінити етнічну структуру населення регіону за рахунок новоприбулих робітників і службовців, управлінців, комуністичних функціонерів на щойно створені заводи і фабрики, змінити негативне ставлення до комуністичної ідеології і практики в регіоні, створити потужну «п'яту колону Москви».

Однак, на відміну від Донбасу, у випадку Львова зазначений сценарій не вдався, оскільки значний відсоток прибулих переселенців досить швидко були вражені, говорячи мовою розпропаганди «бацилою українського буржуазного націоналізму».

Цікавими є показники розвитку промисловості по Криму. Вони значно нижчі загальносоюзних, і опосередковано показують, з якою кількістю проблем півострів був переданий Україні, яка вклала величезні кошти в підйом цього регіону.

За роки II Світової війни виробничі потужності Криму скоротилися на 90 %. Майже вдвічі зменшилася кількість населення, зокрема внаслідок депортації радянським режимом німців, кримських татар, болгар, вірмен, греків. У результаті з 26 сільських районів Криму в сімох майже зовсім не залишилося мешканців, а вісім потребували негайного заселення. Переселення до Криму російських селян виявилось неефек-

Таблиця 5.

**Динаміка промислового виробництва
в союзних республіках (1940 р. = 1) [17]**

	1960	1978	1985	1986
срр	5,2	12	25	26
ррфср	4,9	11	22	23
Українська РСР	3,6	8,3	17	18
Білоруська РСР	4,2	13	38	40
Узбецька РСР	4,2	8,5	21	22
Казахська РСР	7,3	19	37	40
Грузинська РСР	3,9	8,4	21	22
Азербайджанська РСР	2,8	5,5	16	17
Литовська РСР	10	71	73	77
Молдавська РСР	9,0	25	65	69
Латвійська РСР	11	27	53	55
Киргизька РСР	6,2	19	46	49
Таджицька РСР	4,3	9,9	22	22
Вірменська РСР	7,9	21	60	64
Туркменська РСР	3,4	6,8	13	14
Естонська РСР	11	28	55	58

тивним: до 50 % поселенців поверталися до росії. Провал переселенської кампанії змусив московське керівництво перекласти розв'язання проблеми відбудови Криму на Україну. «Там мешканці півдня потрібні, хто любить садочки, кукурудзу, а не картоплю», — твердив М. Хрущов. У повоєнні роки через об'єктивні обставини економіки України та Криму все більше інтегрувалися, утворюючи поступово єдине ціле. Україна брала на себе все більший тягар витрат з відродження економіки півострова, що був одним із найвідсталіших регіонів у складі ррфср. Закономірним результатом цього стало включення Криму до складу України [19].

З іншого боку, порівняння темпів промислового зростання регіонів України, з цифрами промислового зростання по срр в цілому, показує масштаби експлуатації ресурсів України центром. Зазначена тенденція зберігалася до розпаду срр (*табл. 5*).

Дані таблиці показують, що серед республік срр найнижчі темпи зростання промислового виробництва мали Україна, Азербайджан та Туркменія.

Стосовно України ці темпи насамперед не відповідали існуючому науковому потенціалу та потенціалу трудових ресурсів. Стосовно двох інших республік — вони не відповідали можливостям їхніх ПРП, які були реалізовані після розпаду срр.

Знову ж таки, цікаві й красномовні дані щодо високих темпів нарощування промислового виробництва в тодішніх прибалтійських республіках, основна причина яких була аналогічна причині зростання промислового виробництва у Львівській області, а саме намагання центру змінити етнічну структуру населення.

При цьому в срр Україна продовжувала зберігати спеціалізацію на розвитку металургії, гірничодобувної, хімічної промисловості, не реалізуючи можливості розвитку галузей з низькою ресурсоемністю і високою часткою щойно створеної доданої вартості.

Аналогічно можна піддати сумніву доцільність викидання гігантських коштів у сільське господарство нечорноземних областей ррфср, які просто розчинилися в пісках і болотах, не давши практично жодного позитивного економічного ефекту. Ці ресурси можна було б використати набагато ефективніше, спрямувавши на розвиток сільськогосподарської інфраструктури в Україні.

Внаслідок зазначених причин потенціал розвитку України (не тільки природний, а й інтегральний потенціал розвитку країни загалом) при значних масштабах його використання постійно недоотримував належних відновлювальних компенсаційних ресурсів, що неминуче мало призвести й призвело, в решті решт, до його виснаження.

Так, пік енергетичної могутності України припав на кінець 80-х — початок 90-х рр. ХХ ст., коли на території, що не перевищує 0,5% світового суходолу, вироблялося близько 4 % світового обсягу електроенергії. У 1976 р. в Україні було видобуто 218 млн т вугілля, в 1972 р. — 14,4 млн т нафти, в 1975 р. — 68,7 млрд м³ природного газу [20]. Однак, з часом енергетичні ресурси України було вичерпано [21]. Їх використання в радянському союзі відбувалось за принципом: «з'їмо спочатку твоє, а потім кожен своє», наслідки чого позначилися після здобуття Україною незалежності.

З-поміж компонентів природно-ресурсного потенціалу України, напевне тільки лісові ресурси за часів перебування її території в складі срр, мали позитивну динаміку нарощування потенціалу. У порівнянні з іншими республіками срр Україна значно ефективніше використовувала свій лісопромисловий та лісопродуктовий потенціал. Зокрема, за часів, коли міністром лісового господарства України був В. Д. Байтала (1980–1988 рр.), Україна, частка лісів якої у загальносоюзній лісовій площі становила тіль-

Таблиця 6

Україна, СРСР, США, Франція. Порівняння рівня виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції у 1989 р., кг на особу [24]

Вид продукції	Країни			
	срср	Україна	США	Франція
Зернові	684	1027	1149	1056
в т. ч. пшениця	303	548	223	565
Картопля	251	373	68	107
Цукор	46	100	24	65
Молоко	377	470	264	512
Яйця	292	336	270	269
Овочі й баштанні	114	158	118	123

ки 1 %, давала 50 % продукції лісопродуктового комплексу срср.

Починаючи з середини 1960-х рр. Україна поступово переставала бути дешевою базою індустріального розвитку срср. Природні ресурси її вичерпувалися або їх використання ставало дорожчим за розташовані в інших районах срср. Частка УРСР у загальносоюзних капіталовкладеннях зменшилася майже вдвічі. У розвитку народного господарства партійно-радянське керівництво почало віддавати перевагу східним регіонам.

Як делікатно зазначалося з цього приводу керівництвом кпу «переваги централізованого планового розвитку забезпечують доцільний територіальний поділ праці в масштабах країни і оптимальну спеціалізацію союзних республік. Примноженню продуктивних сил сприяло динамічне нарощування господарського потенціалу Сибіру і Далекого Сходу, де створюються потужні сировинні й паливні бази. Для трудящих України патріотичним обов'язком стала участь у будівництві байкало-амурської магістралі, освоєнні західно-сибірського нафтогазового комплексу й розвитку Нечорноземної зони ррфср [23].

Водночас збільшення капіталовкладень в електроенергетику України привело до зростання виробництва електроенергії протягом 1965–1985 рр. більш ніж удвічі. Особливо інтенсивно розвивалася атомна енергетика. У республіці, на яку припадало 2,6 % території радянського союзу, в 1960–1980-ті рр. було побудовано і будувалося надалі майже 40 % атомних енергоблоків. Вони споруджувалися переважно з метою постачання електроенергії в країни «соціалістичної співдружності», звідки до срср завозилися товари широкого вжитку, яких радянська мілітаризована промисловість була не здатною виробляти в достатній кількості й необхідної якості. Електроенергія українських електростанцій експортувалася, зокрема, до Болгарії, Румунії, Чехословаччини, Угорщини, Німеччини, Польщі, Італії. Її ціна становила лише одну копійку за кіловат-годину [19]. При цьому ігнорувалися будь-які застереження представників української науки, в тому числі Президента Академії наук УРСР Б. Є. Патона щодо недоцільності масштабного розвитку атомної енергетики в Україні, та, особ-

ливо, небезпечності спорудження ЧАЕС у безпосередній близькості до м. Києва.

Аварія на Чорнобильській АЕС у 1986 р. стала найбільшою техногенною катастрофою у світі, а її наслідки Україна змушена долати й досі.

Незважаючи на постійну надексплуатацію аграрного сектору, України, насамперед за рахунок працелюбності свого народу, в кінці 1980-х рр. мала високі показники виробництва багатьох видів сільськогосподарської продукції у розрахунку на душу населення (табл. 6).

У другій половині 1980-х років вивіз з України продукції харчової промисловості по міжреспубліканському обміну в 3,2 раза перевищував її ввезення [24].

У зв'язку з цим територія України мала надвисокий рівень сільськогосподарської освоєності, насамперед — розораності (друге місце в світі після Бангладеш), що зумовлювало значні масштаби деградації земельних угідь. Масштабний розвиток природоємної важкої промисловості призвів до деградації й забруднення усіх компонентів навколишнього природного середовища багатьох регіонів. Території зі сприятливою екологічною ситуацією займали незначну частку площі країни [25]. Внаслідок постійного обмеженого фінансування бюджету основні виробничі засоби не оновлювалися, а ступінь їхньої амортизації з кожним роком збільшувався. У такому стані країна підійшла до проголошення незалежності.

Висновки

З часу поглинання росією протягом сотень років Україна зазнавала жорстокої експлуатації. За рахунок використання потужного потенці-

лу розвитку українських земель та українського народу росія розширювала свої володіння, стала імперією. З часу переформатування царської

імперії в сср ця практика продовжувалася не в менших масштабах.

За рахунок ресурсів, які метрополія висмоктувала з України, відбулася індустріалізація сср, була створена потужна база розвитку військово-промислового комплексу, який сьогодні росія використовує у війні з Україною.

За рахунок грабунку українського селянства росія годувала населення своїх міст, свою армію. За рахунок продажу українського зерна росія купувала обладнання для своїх фабрик і заводів, підтримувала комуністичні режими за кордоном, здійснювала численні військові операції за кордоном. І сьогодні росія краде українське зерно і торгує ним.

Внаслідок імперської політики росії Україна не могла повноцінно використовувати свій інтегральний потенціал розвитку. росія знищувала інтелектуальну еліту України, встановлювала обмеження на розвиток української науки.

Природно-ресурсний потенціал розвитку України був виснажений тривалою експлуатацією на потреби радянської імперії. Окремі його

складові, зокрема енергетичні ресурси, зазнали особливо масштабної експлуатації й виснаження. Навколишнє природне середовище, ландшафтні комплекси та всі компоненти довкілля зазнали руйнації та забруднення.

При розпаді сср, російська федерація, як його правонаступниця, фактично присвоїла собі всі його надбання та здобутки, а внесок України було проігноровано.

Як правонаступниця сср, росія має відповідати за численні жертви, який поніс український народ під час голодоморів, репресій, знищення української інтелігенції, діячів мистецтва та науки. Як правонаступниця сср, росія має відповідати й за збитки довкіллю, завдані Україні.

У нашій роботі висвітлено тільки окремі факти експлуатації росією ресурсів України.

Повний їхній обсяг потребує окремих масштабних досліджень та оцінок. Це має бути зроблено для пред'явлення росії додаткових рахунків до суми репарацій, які має виплатити росія українському народу за злочини та збитки, заподіяні в ході своєї агресивної війни проти нашої країни.

References [Література]

1. Volobuev, M. S. (2013). To the problem of the Ukrainian economy. URL: <https://vpered.wordpress.com/2013/02/04/volobuev-ukrainian-economy/> [In Ukrainian].
[Волобуєв М. С. До проблеми української економіки. URL: <https://vpered.wordpress.com/2013/02/04/volobuev-ukrainian-economy/>].
2. Vobliy, K. G. (1930). Economic geography of the USSR. Kharkiv-Kyiv [In Ukrainian].
[Воблий К. Г. Економічна географія УРСР. Харків-Київ, 1930].
3. Gorkina, L., & Dovbenko, M. (2011). Chronical and theorist of Ukrainian economy. On the occasion of the 90th anniversary of a foreign member of the National Academy of Sciences of Ukraine I.-S. Koropetsky *Visn. NAS of Ukraine*. No. 8 [In Ukrainian].
[Горкіна Л., Довбенко М. Літописець і теоретик економіки України. З нагоди 90-річчя іноземного члена НАН України І.-С. Коропецького. Вісн. НАН України. 2011. № 8].
4. Koropetsky, I.-S. (1998). Something about the past, recent past and present of the Ukrainian economy. Kyiv. *Lybid*. P. 240. [In Ukrainian].
[Коропецький І.-С. Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки. Київ. Либідь. 1998. С. 240].
5. Koropetsky, I.-S. (2003). About Ukraine, economy and about yourself [Text]. Kyiv. *Dnipro*. P. 49. [In Ukrainian].
[Коропецький І.-С. Про Україну, економіку і про себе [Текст]. Київ: Дніпро. 2003. С. 49].
6. Lisovsky, S.A., & Lisovska, O. L. (2018). Historical factors of formation of threats in the field of economic and ecological security as challenges of Ukraine's transition to sustainable development. *Sustainable development of the XXI century: management, technologies, models. Discussions 2018: Collective monograph*. Kyiv. P. 620 [In Ukrainian].
[Лісовський С. А., Лісовська О. Л. Історичні чинники формування загроз у сфері економічної та екологічної безпеки як виклики переходу України до сталого розвитку // Сталій розвиток XXI століття: управління, технології, моделі. Дискусії 2018: Колективна монографія. Київ. 2018. С. 620].
7. Marinich, A. M. (1969). Soviet Union. Geographer. Description in 22 volumes. Ukraine. General review. Rev. ed. moskva: *Thought*. P. 119 [In Russian].
[Маринич А.М. Советский Союз. Географ. Опис. в 22 т. Украина. Общий обзор. / Отв. ред. москва. Мысль. 1969. С. 119].

8. Chugunov, I. (2001). The budget of Ukraine as part of the budget system of Russia in the late nineteenth—early twentieth century. *Ukraine economy*. 11. 78–84. [In Ukrainian].
[Чугунов І. Бюджет України у складі бюджетної системи Росії в кінці XIX — на початку XX ст. // Економіка України. 2001. № 11. С. 78–84].
9. Trotsky, L. Without Ukrainian coal, iron, ore, bread, salt, the Black Sea, Russia cannot exist, it will suffocate URL: <https://fakty.ua/237004-lev-trockij-bez-ukrainskogo-uglya-zheleza-rudy-hleba-soli-chernogo-morya-rossiya-sucshestvovat-ne-mozhet-ona-zadohnetsya> [In Russian].
[Троцький Л. Без українського угля, заліза, руди, хліба, соли, Чорного моря Росія существовать не может, она задохнется URL. <https://fakty.ua/237004-lev-trockij-bez-ukrainskogo-uglya-zheleza-rudy-hleba-soli-chernogo-morya-rossiya-sucshestvovat-ne-mozhet-ona-zadohnetsya>].
10. Skrypnyk, O. (2015). Bolshevik Russia against the Ukrainian state. Deja vu effect (1917–2014) March 20. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/bilshovycka-rosiya-proty-ukrayinskoyi-derzhavy> [In Ukrainian].
[Скрипник О. Більшовицька Росія проти Української держави. Ефект дежавю (1917–2014) День 20 березня 2015. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/bilshovycka-rosiya-proty-ukrayinskoyi-derzhavy>].
11. Sergiychuk, V. (2022). Voice of Ukraine. March 24. [In Ukrainian].
[Сергієвчук В. Голос України. 24 березня 2022. URL: <http://www.golos.com.ua/article/357735>].
12. Russian blackmail with Ukrainian bread. Ukrainian world. May 16. (2022). URL: <https://ukrsvit1.com.ua/liudy/suspilstvo-pravo-lad/rosijskij-shantazh-ukrainskym-khlibom.html> [In Ukrainian].
[Російський шантаж українським хлібом. Український світ. 16 травня 2022. URL: <https://ukrsvit1.com.ua/liudy/suspilstvo-pravo-lad/rosijskij-shantazh-ukrainskym-khlibom.html>].
13. Achievements of Soviet Ukraine in forty years. Statistical collection. (1957). Kyiv. *State Statistical Publishing House*. [In Ukrainian].
[Досягнення Радянської України за сорок років. Статистичний збірник. Київ. Державне статистичне видавництво. 1957].
14. Ukraine and Ukrainians in the post-imperial era (1917–1939). (2021). National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of History of Ukraine. Kyiv. *Academic Periodicals*. P. 620. 124. (Ukraine. Essays on history) [In Ukrainian].
[Україна й українці в постімперську добу (1917–1939) / НАН України, Ін-т історії України. Київ: Академперіодика. 2021. 620 с. 124 с. іл. (Україна. Нариси історії)].
15. Sobolev, Yu. (2011). Soviet heritage of Ukraine: national question. ZN No. 29. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/radyanska_spadschina_ukrayini_natsionalne_pitannya.html [In Ukrainian].
[Соболев Ю. Радянська спадщина України: національне питання // ЗН № 29. 2011. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/radyanska_spadschina_ukrayini_natsionalne_pitannya.html].
16. Lysyak-Rudnytsky, I. (1994). Historical essays. Vol. 2. Kyiv. 297 [In Ukrainian].
[Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Т. 2. Київ. 1994. С. 297].
17. Ioffe, B. (1988). We and the planet. Facts and figures. 7th edition, ext. moskva: *Polityvdav*. 256 p. [In Russian].
[Иоффе Б. Мы и планета. Цифры и факты. 7-ме вид, доп. москва. Політвидав. 1988. С. 256].
18. Encyclopedia of the National Economy of the Ukrainian SSR. (1970). Vol. 2. Kyiv. *Main edition of the Ukrainian Soviet Encyclopedia*. 596 [In Ukrainian].
[Енциклопедія народного господарства Української РСР. Т. 2. Київ. Головна редакція Української Радянської Енциклопедії. 1970. С. 596].
19. Ukraine in the epicenter of the confrontation of world systems (1939–1990). (2021). NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Kyiv: *Academic Periodicals*. 544. P. 96 (Ukraine. Essays on history) [In Ukrainian].
[Україна в епіцентрі протистояння світових систем (1939–1990) / НАН України. Ін-т історії України. Київ: Академперіодика. 2021. 544. С. 96 с. іл. (Україна. Нариси історії)].
20. Fuel and energy complex of Ukraine in the context of global energy transformations. (2004). Kyiv. Ukrainian encyclopedic knowledge. P. 468 [In Ukrainian].
[Паливно-енергетичний комплекс України в контексті глобальних енергетичних перетворень. Київ. Українські енциклопедичні знання. 2004. С. 468].
21. Fuel and energy resources of Ukraine. Statistical collection. (2006). Kyiv. *Derzhkomstat*. [In Ukrainian].
[Паливно-енергетичні ресурси України. Статистичний збірник. Київ. Держкомстат. 2006].
22. Achievements of Soviet Ukraine in forty years. Statistical collection. (1957). *State Statistical Publishing House*. Kyiv. [In Ukrainian].
[Досягнення Радянської України за сорок років. Статистичний збірник. К. Державне статистичне видавництво. 1957].
23. Report of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine to the XXVII Congress of the Communist Party of Ukraine. (1986). Kyiv. *Politizdat of Ukraine*. P. 80 [In Russian].
[Отчет Центрального Комитета компартии Украины XXVII съезду коммунистической партии Украины. Київ. Политиздат Украины. 1986. С. 80].

24. Vrublevsky, V. K. (1993). Volodymyr Shcherbitsky: Truth and Wisdom. Memorial notes. Kyiv. Firm "Dovira." P. 254 [In Russian].
[Врублевський В. К. Володимир Щербицький: правда і вимисли. Нотатки помічника. Київ. Фірма «Довіра». 1993. С. 254].
25. Lisovsky, S. A. (2009). Society and nature: balance of interests in Ukraine. Kyiv. P. 300. [In Ukrainian].
[Лісовський С. А. Суспільство і природа: баланс інтересів на теренах України. Київ. 2009. С. 300].

Стаття надійшла до редакції 30.06.2022

For citation [Для цитування]

Лісовський С. А. Україна як донор економічного розвитку росії та срср // *Укр. геогр. журн.* 2022. № 2. С. 53–64. [Українською мовою]. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.02.053>

Lisovskyi, S. A. (2022). Ukraine as a Donor of the Economic Development of russia and the ussr. *Ukr. Geogr. Zh.*, 2, 53–64. [In Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.02.053>

УДК 911.9:502.45

DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.02.064>

| Варуха А. В., ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5905-1107>.

Інститут географії НАН України, Київ
Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник, Київ

Ефективність управління природоохоронними територіями і роль функціонального зонування в методиках її оцінювання

Мета статті — визначення ролі функціонального зонування в забезпеченні ефективного управління природоохоронними територіями, аналіз основних методик оцінювання ефективності управління природоохоронними територіями (ПОТ). Дослідження виконано з використанням загальнонаукових методів. Висвітлено методи та чинники, що слід враховувати під час розробки функціонального зонування. Вказано на значний потенціал використання функціонального зонування задля підвищення ефективного управління ПОТ, в тому числі, шляхом методичного вдосконалення, впровадження міжнародного досвіду, зокрема рекомендацій МСОП, забезпечення балансу між співвідношенням зон. Вперше визначено особливості інтеграції показників критерію функціонального зонування до методик оцінки ефективності управління природоохоронними територіями та необхідність його ширшого впровадження у ці методики.

Ключові слова: природоохоронні території, функціональне зонування, ефективність управління природоохоронними територіями.

UDC 911.9:502.45

DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.02.064>

| Varukha, A. V., ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5905-1107>.

Institute of Geography of the National Academy of Science of Ukraine, Kyiv
Chornobyl Radiation and Ecological Biosphere Reserve, Kyiv

Effective Management of Protected Areas and the Role of Functional Zoning in Its Assessment Methods

The article aims to define the role of functional zoning in the effective management of protected areas and to analyze the main methods of assessing the protected area (PA) management effectiveness. The research was performed using general scientific research methods. Methods and factors that should be taken into

© Варуха А. В., 2022.